

Agnieszka Michalska

INDYWIDUALNY I KOLEKTYWNY WYMIAR IDENTYFIKACJI PRZESTRZENNEJ

Niniejszy artykuł przedstawia analizę identyfikacji przestrzennej, traktowanej jako proces utożsamiania się jednostki z przestrzenią przez przyjęcie roli mieszkańca określonego terytorium, jak również poczucie łączności ze zbiorowością terytorialną stanowiącą dla jednostki społeczną grupę odniesienia. Przedmiotem analizy są zatem dwa wymiary identyfikacji przestrzennej: identyfikacja indywidualna i kolektywna (zbiorowa). Wynikiem przeprowadzonej analizy jest odpowiedź na pytanie, jaki jest zakres spójności przestrzennych odniesień mieszkańców Łodzi. W tym celu utworzono typologię uwzględniającą wskazane aspekty identyfikacji przestrzennej. Uzyskane wyniki prezentują, iż wśród badanych dominuje kategoria uwzględniająca proces utożsamiania się z miastem w wymiarze indywidualnym i traktowaniem zbiorowości sąsiedzkiej jako grupy odniesienia. Należy zatem stwierdzić brak spójności pomiędzy wymiarem indywidualnym i kolektywnym identyfikacji przestrzennej mieszkańców Łodzi.

Wstęp

Współczesny proces globalizacji oddziałuje niemal na wszystkie dziedziny naszego życia. Powstanie światowej ekonomii, kumulacja kapitału w rękach międzynarodowych firm, idea globalnej wioski M. McLuhana, a także coraz częściej podkreślana redukcja funkcji państwa narodowego (Bauman 1997; Kempny 1998) to tylko niektóre próby opisu wpływu globalizacji na współczesny świat. Proces ten niezaprzeczalnie wpływa, jak dowodzą niektórzy, na „(...) osłabienie ograniczeń geograficznych uprzednio determinujących formy organizacji społecznej i kulturowej (...)” (Kempny 1998, s. 241). Nie pozostaje to bez znaczenia dla życia wspólnot, w tym także wspólnot ukonstytuowanych na podstawie więzi terytorialnych. Swobodne, przestrzenne przemieszczanie się jednostek oraz pojawienie się ponadnarodowego rynku pracy miały niewątpliwie wpływ na proces dezintegracji społeczności lokalnych. Na podstawie wyników wielu badań zrealizowanych w krajach Europy Zachodniej i Ameryki przyjmuje się hipotezę, że przestrzeń przestaje odgrywać rolę trwałej podstawy więzi społecznych (Wellman, Carrington, Hall 1988; Bryden 1994). Wielu autorów jednak wskazuje, iż postępująca globalizacja nie musi oznaczać końca lokalizmu. Mówi się o odtwarzaniu i rozwoju wspólnot lokalnych na innych niż dotychczas zasadach, o wyłanianiu się wielu nowych form lokalizmu

(Strassoldo 1992; Starosta 2000). Niektórzy badacze wprowadzają nawet pojęcia starego i nowego lokalizmu. Jak dowodzi Strassoldo (1992), „stary lokalizm” był pierwotny i bezrefleksyjny, minimalizował kontakty poza społecznością, utrzymując bliskość wewnątrz niej. „Nowy lokalizm” jest natomiast efektem świadomego wyboru, ma świadomość istnienia reszty świata i jest otwarty na relacje z nim.

Zmiany globalne w istotny sposób różnicują także możliwości rozwoju określonych obszarów i miejsc. Wejście w okres postindustrialny w znacznym stopniu wpłynęło na pogarszanie się sytuacji wielu miast przemysłowych, w tym Łodzi, która jest przedmiotem mojego zainteresowania. Podział na miasta centralne będące ośrodkami światowej wymiany towarów i usług oraz miasta peryferyjne, które ulegają powolnej degradacji, bez wątpienia oddziałuje na zmiany struktury społeczno-przestrzennej miast (Jałowiecki 2000). Pogarszanie się sytuacji materialnej mieszkańców w niektórych aglomeracjach miejskich nie pozostaje bez wpływu na stan więzi z określonym miejscem, jakie przejawiają członkowie określonej społeczności, oraz sposób postrzegania przestrzeni miejskiej. Znaczącym problemem, który coraz częściej podnoszony jest przez wielu badaczy, jest utrata tożsamości zbiorowej, poczucie alienacji przestrzennej, ucieczka w prywatność i inne negatywne dla przetrwania społeczności lokalnej skutki. „Coraz większe masy ludzi, wykorzenione ze swoich społeczności lokalnych, żyją w przestrzeniach organizacyjnych i w zaprogramowanym czasie – i sensu tego nie rozumieją. W takiej sytuacji najbardziej typowym odruchem jest ucieczka w prywatność, niechęć do wspólnych działań, poszukiwanie zastępczych obszarów aktywności, na których można wyrazić swoją indywidualność. W skrajnych przypadkach ucieczka wyraża się w zachowaniach patologicznych” (Jałowiecki 1989, s. 86). W związku z powyższym interesujące wydaje się badanie dotyczące zakresu przestrzennej identyfikacji mieszkańców aglomeracji.

Jak wskazują A.L. Bertrand i Z.T. Wierzbicki (1970, s. 91), „na ogół przez identyfikację rozumie się naśladownictwo bądź też uczestniczenie w doświadczeniach i emocjach innych ludzi, lub też proces utożsamiania się z określoną osobą, grupą czy przedmiotem, a również (...) utożsamianie z rolą społeczną, a nawet fakt ustalenia tożsamości przedmiotu”. Z socjologicznego punktu widzenia mamy do czynienia głównie z procesem identyfikacji z grupą społeczną, a więc zarówno z wewnętrznym przyswojeniem sobie pewnego zespołu ról właściwych danej grupie, jak i uznaniem siebie za jej członka. Z tego punktu widzenia Wilkinson rozróżnia uświadomienie sobie przez jednostkę istnienia społeczności lokalnej jako pewnej całości (*identification of...*) od utożsamiania się jednostki z tą społecznością (*identification with...*) (Wilkinson za: Starosta 1995). Jeżeli poczucie przynależności do grupy, a więc występowanie pewnej więzi społecznej (identyfikacji) wyrażającej się używaniem zaimka osobowego „my” przejawia się w aprobującej świadomości uczestnictwa, to wpływa to na wspólność celów, wspólność norm, wspólny sposób patrzenia na rzeczy oraz zainteresowanie losem członków swojej grupy (Ossowski 1983).

MacIver rozróżnia trzy wymiary identyfikacji jednostki z grupą. Pierwszym jest poczucie „my” będące uczuciowo-skojarzeniową identyfikacją samego siebie z innymi członkami grupy (z ich celami, postawami), drugim poczucie zależności jednostki od społeczności lokalnej, a trzecim wypełnianie roli społecznej w życiu grupowym, co zakłada pewne podporządkowanie się całości (Bertrand, Wierzbicki 1970).

Zgodnie z sugestiami Ossowskiego i Turowskiego dla empirycznej operacjonalizacji pojęcia identyfikacji (więzi społecznej) używać można terminu „postawa”. Zawiera on „zarówno poglądy jednostki na grupę, emocjonalne (uczuciowe) do niej nastawienia, jak również dążności i gotowość odpowiedniego zachowania się w stosunku do grupy” (Turowski 1995, s. 23). W swoich badaniach osiedli miejskich autor traktuje pojęcie „postawa” jako ekwiwalent pojęcia identyfikacji. Jak wskazuje: „w opracowaniu niniejszym prześledzić pragniemy tzw. identyfikację ludności z osiedlem, a więc postawy mieszkańców do osiedla jako przestrzenno-, materialnego i międzyludzkiego środowiska” (Turowski 1974).

Jak łatwo zauważyć, cytowani autorzy rozumieją pojęcie identyfikacji bardzo szeroko. Włączają w jego zakres zarówno pewne stany emocjonalne jednostek, ich dyspozycje poznawcze, jak i nawet uczestnictwo społeczne. W związku z tym istnieje wielość wskaźników zjawiska identyfikacji lokalnej. Do najczęściej stosowanych należą: poczucie atrakcyjności miejsca swojego zamieszkania, sentyment lokalny, odczuwanie pewnego rodzaju dumy, traktowanie społeczności lokalnej jako grupy pozytywnego odniesienia oraz utożsamianie się z układem terytorialnym.

Cel i problematyka

W prezentowanym artykule podejmuję analizę identyfikacji przestrzennej. Przez pojęcie to rozumiem proces utożsamiania się jednostki z określoną przestrzenią przez przyjęcie roli mieszkańca określonego terytorium, jak również poczucie łączności z określoną zbiorowością stanowiącą dla jednostki społeczną grupę odniesienia. Interesujące jest pytanie o zakres przestrzennej identyfikacji mieszkańców Łodzi w warunkach postępującej globalizacji. Przedmiotem analizy są dwa wymiary identyfikacji przestrzennej: identyfikacja indywidualna i identyfikacja kolektywna (zbiorowa).

Po pierwsze, będę się starała ustalić, z jak rozległym terytorium utożsamiają się mieszkańcy Łodzi. Interesuje mnie więc poznanie indywidualnego wymiaru identyfikacji przestrzennej. Ten wymiar charakteryzuję przez auto-definicję roli jednostki jako mieszkańca określonego terytorium. Poznaniu owych przestrzennych odniesień miało służyć pytanie otwarte, któremu nadano postać niedokończonego zdania z prośbą, aby badani rozwinęli wypowiedź. Wykorzystanie techniki projekcyjnej miało za zadanie odkrycie najważniejszych skojarzeń oraz wywołanie swobodnych reakcji na określone zadanie, przed jakim postawiono respondentów. Zastosowane pytanie brzmiało: „Jestem mieszkańcem...”. Pytanie to jest pewną modyfikacją testu TST. Sformułowanie

„Jestem...” zostało w tym przypadku rozwinięte i uściślone w celu uzyskania odpowiedzi wskazujących na uświadomienie sobie przez badanych odgrywania roli mieszkańca określonego terytorium.

Po drugie, interesuje mnie, jakie grupy, zbiorowości stanowią dla badanych społeczne grupy pozytywnego odniesienia, przy czym pojęcie grupy odniesienia jest tu rozumiane w aspekcie motywacyjnym prezentowanym przez Nowcomba. Stanowisko to podkreśla „(...) dążność do uzyskania lub utrzymania członkostwa w grupie, jak to obrazuje pojęcie grupy odniesienia pozytywnego w przeciwieństwie do grupy odniesienia negatywnego” (Nowcomb za: Skeris 1979, s. 18). Przedmiotem zainteresowania w tym przypadku jest zbiorowy wymiar identyfikacji z grupą odniesienia związaną z terytorium. Ten wymiar identyfikacji został ustalony za pomocą pytania zamkniętego następującej treści: „Ludzie w różny sposób czują się związani z różnymi grupami. Z którą z wymienionych zbiorowości czuję się Pan najbardziej związany?”. Zastosowany wskaźnik był już testowany w przeszłości (Strassoldo 1992; Starosta 1998; CBOS 2002).

Trzecim podstawowym celem mojej analizy jest zbudowanie typologii uwzględniającej indywidualny i kolektywny aspekt identyfikacji. Uzyskane typy zobrazują stopień spójności przestrzennych odniesień badanych. Interesujące jest także wskazanie czynników, które w głównej mierze różnicują występowanie poszczególnych typów w badanej zbiorowości.

Celem niniejszego tekstu jest więc próba empirycznego przedstawienia zjawiska identyfikacji przestrzennej mieszkańców Łodzi. Stosownie do sformułowanych pytań problemowych przyjąłem następujące hipotezy wyjaśniające:

- 1) Zakładam, iż mieszkańcy Łodzi w największym stopniu identyfikować się będą z miastem (terytorium lokalne).
- 2) Na podstawie dotychczasowych badań nad społecznościami lokalnymi zakładam, iż sąsiedztwo będzie w największym stopniu stanowiło dla badanych społeczną grupę odniesienia. W związku z tym można mówić o utożsamianiu się badanych ze strukturą mikro.
- 3) Zakładam, iż wśród badanych zdecydowanie dominować będzie typ identyfikacji uwzględniający z jednej strony proces utożsamiania się z terytorium lokalnym (w wymiarze indywidualnym), a z drugiej strony ze zbiorowością małej skali (aspekt kolektywny).

Dane empiryczne prezentowane w niniejszym opracowaniu zostały zgromadzone w ramach projektu badawczego „Struktura i uwarunkowania więzi społecznej w peryferyjnych miastach Europy Centralnej i Wschodniej w dobie wyzwań globalizacyjnych” zrealizowanego przez Katedrę Socjologii Wsi i Miasta Uniwersytetu Łódzkiego. W swojej analizie koncentrować się będę na danych empirycznych odnoszących się wyłącznie do miasta Łodzi. Podstawowym narzędziem gromadzenia danych był kwestionariusz wywiadu przeprowadzony na reprezentatywnej próbie mieszkańców¹. Zbieraniem materiałów

¹ Obliczeń związanych z wyodrębnieniem badanej zbiorowości dokonał Maciej Frykowski.

zajmowali się studenci drugiego roku socjologii w ramach praktyk terenowych. Ogółem zrealizowano na terenie Łodzi 797 wywiadów (przeciętnie co tysięczny mieszkaniec Łodzi został objęty badaniem) na przełomie 2001 i 2002 roku. Mieszkańcy Łodzi poddani badaniu wyodrębnieni zostali za pomocą doboru kwotowego, który umożliwił odtworzenie struktury demograficznej łódzkich osiedli. Ze względu na wymogi statystycznej reprezentatywności powstała konieczność łączenia badanych jednostek, tak aby z każdego osiedla przynajmniej 10 osób poddanych było badaniu. Ostatecznie zostało wyodrębnionych 25 jednostek osiedlowych wobec 61 wskazanych przez GUS. Parametrem określającym strukturę i wielkość próby w poszczególnych jednostkach była ich rzeczywista struktura demograficzna². Zmienną kontrolowaną był wiek i płeć badanych. Badaniem objęto jednostki pogrupowane w pięć kategorii wiekowych: 15–17, 18–30, 31–45, 46–65 i powyżej 65. roku życia przy uwzględnieniu podziału na płeć.

Indywidualny wymiar identyfikacji przestrzennej

Kategorie wymieniane przez respondentów w odpowiedzi na pytanie „Jestem mieszkańcem...” określiły zakres przestrzennej identyfikacji badanych. Wśród wskazań respondentów znajdujemy różne przestrzenne odniesienia, które można usystematyzować w kolejności od obszarów w skali mikro do poziomu makroprzestrzennego. Najbliższe przestrzenne obszary wymieniane przez respondentów to: dom, blok, ulica. W następnej kolejności znajdujemy kategorie, które można zaliczyć do poziomu sublokalnego: osiedle, dzielnica. Poziom pośredni jest zarezerwowany dla miasta. Wśród reakcji na przedstawione pytanie odnoszących się właśnie do struktury lokalnej znajdujemy odpowiedzi wyrażone wprost: jestem mieszkańcem miasta, Łodzi, ale także wskazania zawierające pewien rodzaj waloryzacji zarówno negatywnych (brzydkiego, szarego, ponurego, śmierdzącego miasta), jak i pozytywnych (pięknego, zielonego, rozrywkowego). Następny typ przestrzennych odniesień można sprowadzić do poziomu ponadlokalnego. Znajdujemy tu takie kategorie jak region, kraj. Odpowiedziami zawierającymi odniesienia do najszerszych kategorii przestrzennych były wskazania na świat.

Następnym etapem było dokonanie transformacji zmiennej „identyfikacja indywidualna”. Miało to ułatwić dalszą analizę i doprowadzić do ustalenia trzech typów odniesień przestrzennych: identyfikacji z terytorium sublokalnym, identyfikacji z przestrzenią lokalną oraz identyfikacji z terytorium ponadlokalnym. Pierwszy typ utworzono dzięki połączeniu trzech pierwszych kategorii, czyli ulicy, osiedla i dzielnicy. Drugi typ zarezerwowany został dla struktury pośredniej, czyli miasta. Natomiast trzeci typ identyfikacji odnosi się do

² Podstawą obliczeń była struktura demograficzna dzielnic według danych PESEL z 2000 r., zmodyfikowana specyfiką demograficzną jednostek urbanistycznych, ustaloną szacunkowo w 1996 r. przez GUS – oddział w Łodzi.

układu ponadlokalnego. Ten typ został skonstruowany dzięki połączeniu kategorii: region, kraj, świat. Poniżej (tabela 1) zaprezentowane zostały liczebności w reprezentacji poszczególnych typów. Dokonanie takiego zabiegu konieczne było dla pewnej standaryzacji zmiennej, która zostanie wykorzystana do dalszych analiz.

Jak łatwo zauważyć, badani w największym stopniu identyfikują się ze strukturą średniego zasięgu, czyli ze swoim miastem. Pozostałe kategorie dystansu przestrzennego są w niewielkim stopniu reprezentowane. Jest to częściowo wynikiem samej konstrukcji pytania, która nawiązuje do pewnego formalnego atrybutu odgrywanej roli mieszkańca określonej przestrzeni. Dowodzi to także faktu, w jak dużym stopniu jesteśmy pod wpływem niektórych formalnych wymogów roli. Znaczący wydaje się jednak fakt, iż mieszkańcy Łodzi za swoje miejsce na ziemi uważają właśnie obszar swojego miasta.

Tab. 1. Zakres przestrzennej identyfikacji (wymiar indywidualny)

Określony typ	Identyfikacja z terytorium sublokalnym	Identyfikacja z terytorium lokalnym	Identyfikacja z terytorium ponadlokalnym	Ogółem
Liczebności	52 (6,5%)	673 (84,5%)	72 (9,0%)	797 (100%)

W pewnym ograniczonym zakresie uzyskane rezultaty można porównać do wyników badań zrealizowanych przez M. Wieruszewską w czterech wsiach Polski na temat przynależności i identyfikacji lokalnej. O identyfikacji ze swoją miejscowością zamieszkania informowały pytania o miejsce urodzenia, sposób przedstawiania się: „jestem mieszkańcem wsi, jestem mieszkańcem gminy, powiatu, województwa, regionu”. Stopień identyfikacji z określonym terytorium okazał się bardzo wysoki, 232 osoby spośród 241 badanych charakteryzowały się silną identyfikacją ze swoją wsią (Jałowiecki za: Wieruszewska 1989).

Podsumowując, należy więc wskazać, iż w obu przypadkach mamy do czynienia z poczuciem identyfikacji z określonym, formalnie wyznaczonym terytorium (wieś, miasto). Jednostki administracyjne jako społeczno-przestrzenne obszary stanowią źródło terytorialnej tożsamości.

Kolektywny wymiar identyfikacji przestrzennej

Poznanie tego wymiaru zjawiska identyfikacji przestrzennej było możliwe dzięki wskazaniu przez badanych zbiorowości terytorialnych, które stanowią dla nich społeczne grupy odniesienia. Opis podobnej procedury przedstawia Strassoldo. W badaniach mieszkańców północnych Włoch starano się ustalić pozycje jednostki na skali lokalno-kosmopolitycznej. Przy użyciu takiej skali proszono badanych, aby określili swoje przywiązanie, poczucie przynależności

do kilku poziomów społeczno-przestrzennej organizacji. Wykorzystana skala zawierała następujące punkty: sąsiedztwo, wspólnota, prowincja, region, państwo, kontynent, cywilizacja i świat. Na podstawie uzyskanych wyników stwierdzono, iż badani w największym stopniu czują się związani ze zbiorowościami w małej skali (sąsiedztwo, społeczność lokalna małej skali). Mieszkańcy odczuwają zatem największą więź z miejscami, gdzie zaspokajane są ich potrzeby, gdzie jest ich dom, praca i wszelkie niezbędne instytucje. Wpływ na więź badanych mają także pewne elementy systemu społecznego, jak np. podsystem edukacyjny, który w znacznym stopniu kształtuje przywiązanie do państwa. Europa zajmuje znikome miejsce w deklaracjach badanych, w większym stopniu jest to świat. Obszary średniego zasięgu, czyli prowincja i region, dostały niską liczbę wskazań, ponieważ jak tłumaczy autor, brak było dobrze funkcjonujących struktur administracyjnych na wymienionym poziomie (Strasoldo 1992).

W badaniach nad procesem marginalizacji tradycyjnej społeczności pracowniczej mieszkańców Górnego Śląska odnajdujemy fragment dotyczący identyfikacji terytorialnej. Badani poproszeni zostali o dokonanie oceny grup terytorialnych pod względem ich znaczenia, ważności dla jednostki³. W zaproponowanym systemie 1 oznaczała najbardziej ważną, 5 – najmniej ważną. Zaprezentowane wyniki świadczą o tym, iż mieszkańcy Śląska w największym stopniu są skłonni identyfikować się z narodem (1,58). W dalszej kolejności plasują się państwo (1,66), region (1,95), globalna społeczność (1,97), miasto (2,04). Natomiast grupami, którym respondenci przyznali najniższe oceny, były: grupa zawodowa, Europa, wspólnota religijna (Wódz 1998).

Na podstawie wyników uzyskanych w naszych badaniach zauważyć można, że badani w największym stopniu identyfikują się z mieszkańcami własnego miasta oraz ze swoimi sąsiadami. W następnej kolejności skłonni są utożsamiać się z innymi Polakami, a także osobami zamieszkującymi ich osiedle. Natomiast w najmniejszym stopniu mieszkańcy Łodzi czują się związani z regionem jako zbiorowością. Taki stan rzeczy nie jest zbyt dużym zaskoczeniem dla badacza, ponieważ sama kategoria regionu nie jest jeszcze wystarczająco przyswojona przez Polaków. Kategoriami, które także nie znalazły uznania u respondentów, były świat i dzielnica.

W celu przeprowadzenia dalszych analiz odpowiedzi uzyskane na pytanie o grupę odniesienia zostały połączone w trzy kategorie. Do pierwszej zaliczono badanych identyfikujących się z mikrostrukturą (rozszerzone sąsiedztwo), znalazły się tu takie kategorie jak sąsiedztwo, osiedle, dzielnica. Kategoria druga odnosi się do zbiorowości lokalnej i jest zarezerwowana dla tych badanych, którzy wskazali na mieszkańców miasta jako tę grupę, z którą czują się najbardziej związani. Trzecia powstała natomiast dzięki połączeniu wskazań

³ Zastosowane przez K. Wódz pytanie brzmiało: „Przynależność do której z niżej wymienionych zbiorowości jest dla ciebie najważniejsza?” 1. Naród, 2. Państwo, 3. Region, 4. Społeczność globalna, 5. Miasto, 6. Grupa zawodowa, 7. Europa, 8. Centralna Europa, 9. Wspólnota religijna.

na region, kraj i świat i można ją określić jako zbiorowość ponadlokalną. Dane liczbowe prezentujące rozkład procentowy trzech wyodrębnionych typów przedstawia tabela 2.

Tab. 2. Identyfikacja z grupami odniesienia

Identyfikacja kolektywna	Ze zbiorowością w małej skali	Ze zbiorowością lokalną	Ze zbiorowością ponadlokalną	Ogółem
Liczebności	367 (46,1%)	207 (25,9%)	223 (28%)	797 (100%)

Na podstawie zaprezentowanych danych można zauważyć, iż mieszkańcy Łodzi w największym stopniu identyfikują się ze swoim sąsiedztwem. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, iż owa zbiorowość składa się z osób, które nie tylko zamieszkują ten najbliższy obszar, ale także z tych, które mieszkają na tym samym osiedlu, a nawet w dzielnicy respondenta. Mamy więc tu do czynienia z kategorią rozszerzonego sąsiedztwa. Pozostałe dwie grupy odniesienia nie różnią się praktycznie między sobą co do reprezentatywności. Badani niemalże w takim samym stopniu są skłonni traktować zarówno zbiorowość lokalną, jak i ponadlokalną jako swoją grupę odniesienia.

Prezentowane wyniki badań zdają się potwierdzać tendencje przedstawiane przez innych badaczy. Wystarczy przywołać analizy przeprowadzone przez międzynarodowy zespół badaczy z Polski, Bułgarii i Rosji w 1997 r. Badani z tych państw w największym stopniu identyfikują się ze swoim sąsiedztwem (51,1%), na drugim miejscu znaleźli się respondenci, dla których obiektem identyfikacji jest społeczność lokalna (36%), natomiast w najmniejszym stopniu identyfikacja dotyczyła regionu i kraju (12,5%). Co ciekawe, badani z Polski niemalże w jednakowym stopniu utożsamiają się ze społecznością lokalną (28%) i z regionem czy krajem (20,1%). Podstawową grupą odniesienia pozostają jednak sąsiedzi (Starosta 1998). Z porównania tego wyniku, że mieszkańcy Łodzi w podobnym stopniu identyfikują się ze swoim sąsiedztwem jak badani mieszkańcy polskich wsi w 1997 r.

Zakres samoidentyfikacji był również przedmiotem sondażu zrealizowanego przez CBOS w 2002 r. na reprezentatywnej próbie dla ogółu dorosłej ludności Polski. Badanych zapytano, z jakim rodzajem wspólnoty czują się najbardziej związani. Polacy najczęściej wskazują na społeczność lokalną („miejscowość, w której mieszkam”) jako źródło identyfikacji (57%). Około jednej piątej badanych (22%) utożsamia się ze swoim narodem. Jeszcze mniejsza grupa badanych stawia na region lub krainę, z której pochodzi (15%). Znikomą grupę stanowią osoby, które postrzegają siebie jako obywateli Europy (2%) (CBOS 2002).

Zaprezentowanych wyników nie można w pełni porównywać z rezultatami uzyskanymi w naszych badaniach ze względu na zastosowanie odmiennego zestawu odpowiedzi. Jednak znaczące wydaje się wskazanie tendencji wspólnej,

zgodnie z którą źródłem naszej tożsamości zbiorowej są wspólnoty o małym bądź średnim zasięgu terytorialnym. Kategorią najbliższą jednostce była w tym przypadku społeczność lokalna, być może także dlatego, iż brak było wyodrębnienia społeczności o mniejszej skali.

Stopień spójności odniesienia w przestrzeni

Po prezentacji zmiennych obrazujących indywidualny i kolektywny wymiar identyfikacji przestrzennej można przystąpić do próby odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu dwa aspekty omawianego zjawiska korespondują ze sobą. Innymi słowy, jaki jest zakres spójności przestrzennych odniesień badanych mieszkańców Łodzi?

Uzyskane wyniki świadczą o tym, iż mieszkańcy Łodzi w wymiarze indywidualnym identyfikują się w głównej mierze z miastem. Można zatem stwierdzić, iż zakres przestrzennej identyfikacji nie wykracza poza granice terytorium lokalnego. W aspekcie społecznym można natomiast zauważyć, iż badani w największym stopniu są skłonni traktować społeczność sąsiedzką jako przedmiot identyfikacji. W tym przypadku możemy powiedzieć o identyfikacji z pewną strukturą o mikrozasiegu.

Celem tej części artykułu jest prezentacja typologii identyfikacji przestrzennej. Skonstruowane typy będą odzwierciedleniem połączenia każdego aspektu indywidualnego wymiaru identyfikacji przestrzennej ze wszystkimi kategoriami identyfikacji kolektywnej. Na podstawie przeprowadzonych zabiegów statystycznych wyodrębniono dziewięć typów reprezentowanych przez mieszkańców Łodzi. Poniższa tabela przedstawia rozkład statystyczny wszystkich wyróżnionych typów.

Tab. 3. Typy identyfikacji przestrzennej

Typy identyfikacji przestrzennej	Liczebności
1. Terytorium sublokalne/sąsiedztwo	23 (2,9%)
2. Terytorium sublokalne/społeczność lokalna	14 (1,7%)
3. Terytorium sublokalne/społeczność ponadlokalna	13 (1,6%)
4. Terytorium lokalne/sąsiedztwo	325 (40,8%)
5. Terytorium lokalne/społeczność lokalna	176 (22,1%)
6. Terytorium lokalne/społeczność ponadlokalna	175 (21,9%)
7. Terytorium ponadlokalne/sąsiedztwo	19 (2,4%)
8. Terytorium ponadlokalne/społeczność lokalna	14 (1,8%)
9. Terytorium ponadlokalne/społeczność ponadlokalna	38 (4,8%)
Ogółem	797 (100%)

Zaprezentowane dane ukazują dominację trzech typów identyfikacji przestrzennej, w których wymiar indywidualny jest reprezentowany przez terytorium lokalne. Spośród nich w największym stopniu reprezentowany jest typ skupiający badanych identyfikujących się z miastem. Zbiorowością stanowiącą grupę odniesienia dla tej kategorii pozostają sąsiedzi. Dowodzi to, iż łodzianie z jednej strony silnie identyfikują się z rolą mieszkańca miasta, ale spośród grup ukonstytuowanych na bazie danego terytorium wybierają sąsiadów. Pozostałe dwa typy reprezentowane są w niemal identycznym stopniu. Należy stwierdzić, iż mieszkańcy Łodzi w takim samym stopniu są skłonni traktować społeczność lokalną, jak i ponadlokalną jako swoją grupę odniesienia przy jednoczesnym podtrzymywaniu roli mieszkańca miasta. Spośród pozostałych typów do dalszych analiz zostanie włączony także typ właściwy tym badanym, którzy reprezentują spójne odniesienia przestrzenne o charakterze ponadlokalnym. Przyjmują więc rolę mieszkańca struktury ponadlokalnej oraz czują się najbardziej związani z grupami ukonstytuowanymi na podstawie terytorium szerszego od lokalnego. O włączeniu tylko tych czterech typów do dalszych analiz decydowały wymogi statystycznej reprezentatywności. Pozostałe wyodrębnione typy charakteryzowały się zbyt małymi liczebnościami. W dalszym opracowaniu zostały więc uwzględnione następujące typy przestrzennej identyfikacji: terytorium lokalne/sąsiedztwo, terytorium lokalne/społeczność lokalna, terytorium lokalne/społeczność ponadlokalna oraz terytorium ponadlokalne/społeczność ponadlokalna.

Następnym etapem analizy będzie próba przedstawienia czynników, które różnicują częstotliwość występowania określonych typów wśród badanych. Do analizy zostały wykorzystane następujące zmienne niezależne: zmienne demograficzne: płeć, wiek; zmienne statusowe: wykształcenie, poziom zamożności, aktualna sytuacja pracy; zmienna zakorzenienia lokalnego: częstotliwość wyjazdów za granicę, stabilizacja przestrzenna (zamierzenia migracyjne); sentyment lokalny: odczuwanie sympatii do miejscowości zamieszkania.

Na podstawie przeprowadzonej analizy stwierdzono, iż zmienne demograficzne nie mają istotnego wpływu na występowanie poszczególnych typów. Należy zaznaczyć, że często będziemy mieć do czynienia z sytuacją, kiedy dana zmienna będzie różnicowała tylko niektóre z typów.

Spośród analizowanej grupy zmiennych największy wpływ na występowanie poszczególnych typów identyfikacji miało wykształcenie badanych. Jednak różnicowało ono tylko trzy pierwsze kategorie odniesień przestrzennych mieszkańców Łodzi. Na podstawie analiz statystycznych można stwierdzić, iż typ I w największym stopniu reprezentowany przez osoby posiadające wykształcenie średnie. Prawie jedna trzecia badanych identyfikujących się z miastem oraz z sąsiedztwem jako swoją grupą odniesienia ma wykształcenie średnie. Na drugim miejscu znaleźli się ci respondenci, którzy mają wykształcenie wyższe, ale także i ci odznaczający się wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym. Z podobną tendencją mamy do czynienia w przypadku dwu pozostałych typów.

Tab. 4. Korelaty występowania typów przestrzennej identyfikacji

Czynniki determinujące	Typy identyfikacji	Poziom istotności	Siła związku (V Cramera)
Wykształcenie	Typ I	0,000	0,216
	Typ II	0,007	0,142
	Typ III	0,017	0,132
	Typ IV	0,080*	0,111
	Typ I	0,022	0,156
Poziom zamożności	Typ II	0,047	0,147
	Typ III	0,337*	0,113
	Typ IV	0,001	0,184
	Typ I	0,008	0,149
Aktualna sytuacja pracy	Typ II	0,347*	0,093
	Typ III	0,053	0,126
	Typ IV	0,703*	0,070
	Typ I	0,003	0,198
Częstotliwość wyjazdów za granicę	Typ II	0,664*	0,114
	Typ III	0,087*	0,160
	Typ IV	0,000	0,296
	Typ I	0,050	0,126
Zamierzenia migracyjne	Typ II	0,173*	0,106
	Typ III	0,004	0,155
	Typ IV	0,270*	0,098
	Typ I	0,865*	0,056
Sentyment lokalny	Typ II	0,006	0,151
	Typ III	0,001	0,168
	Typ IV	0,987*	0,035

* Brak istotności statystycznej.

Poziom zamożności w przypadku tego opracowania został ustalony na podstawie pytania dotyczącego wyposażenia gospodarstwa domowego w dobra trwałego użytku, w szczególności dobra luksusowe (komputer, Internet, zmywarka itp.). Na podstawie przeprowadzonej analizy stwierdzono występowanie raczej słabego związku pomiędzy skorelowanymi zmiennymi. Tylko trzy typy

były istotnie statystycznie różnicowane przez tę zmienną, jednak w tym przypadku dotyczy to typów pierwszego, drugiego i czwartego.

Wpływ aktualnej sytuacji pracy, jakiej doświadczają badani, dostarcza dość interesujących obserwacji. Po pierwsze, należy zwrócić uwagę, iż zmienna ta różnicuje występowanie typu pierwszego i trzeciego, zatem tych typów, w których z jednej strony uwzględnia się występowanie sąsiedztwa jako grupy odniesienia (typ pierwszy) a z drugiej grupę o charakterze ponadlokalnym (typ trzeci). Typ pierwszy jest w największym stopniu reprezentowany przez osoby, które odznaczają się dość stabilną pozycją w miejscu pracy, a więc są zatrudnione na podstawie umowy o pracę. Jednocześnie w podobnym stopniu ów typ jest charakterystyczny dla osób, które przeszły już na emerytury czy renty. Dość wyraźnie zaznacza się tu także kategoria osób, które można określić jako znajdujące się na utrzymaniu, czyli uczniów, studentów. Należy zatem stwierdzić, iż pewna stabilizacja zawodowa, a także życiowa (emeryci), w dużym stopniu związana jest z posiadaniem przez badanych grup odniesienia o najbliższym przestrzennym zasięgu. Ciekawa wydaje się niska liczebność tego typu wśród osób pozostających bez pracy, dla których grupa sąsiedzka mogłaby być grupą wsparcia. W przypadku typu trzeciego mamy do czynienia z występowaniem podobnej tendencji.

Pierwszy typ identyfikacji przestrzennej w podobnym stopniu jest różnicowany przez zmienne zakorzenienia lokalnego. Należy stwierdzić wyraźną tendencję wskazującą na to, iż w im większym stopniu badani odczuwają przywiązanie do swojego miejsca zamieszkania wyrażające się brakiem zamierzeń wyprowadzenia się z niego oraz brakiem wyjazdów za granicę, w tym większym stopniu identyfikują się ze swoim miastem, posiadając przy tym mikrostrukturalne odniesienia grupowe. Zmienna stabilizacji przestrzennej warunkuje także występowanie wśród badanych typu trzeciego (terytorium lokalne/grupa ponadlokalna). W tym przypadku brak zamierzeń migracyjnych ze swojego miejsca zamieszkania wpływa na identyfikację badanych z miastem przy jednoczesnym posiadaniu ponadlokalnych grup odniesienia. Natomiast częstotliwość wyjazdów poza granice naszego kraju warunkuje występowanie typu spójnego o charakterze ponadlokalnym.

Sentyment lokalny jest pozytywnie skorelowany z typem drugim, właściwym dla badanych, którzy charakteryzują się spójnymi odniesieniami w przestrzeni. Są to osoby identyfikujące się z miastem oraz posiadające lokalne grupy odniesienia. Należy przy tym podkreślić, iż osoby reprezentujące ów typ są skłonne do wykazywania dużej sympatii w stosunku do swojego miasta. Z podobną sytuacją mamy do czynienia w przypadku badanych należących do typu trzeciego. Jednak identyfikacja z miastem przy jednoczesnym posiadaniu ponadlokalnej grupy odniesienia jest charakterystyczna także dla niewielkiej grupy osób o niskim poziomie sympatii dla swojej miejscowości zamieszkania.

Konkluzje

Zaprezentowane wyniki badań dotyczące identyfikacji przestrzennej prowadzą do kilku wniosków zawierających odpowiedzi na postawione pytania problemowe.

Mieszkańcy Łodzi w największym stopniu identyfikują się ze swoim miastem. Przedmiotem identyfikacji przestrzennej charakteryzowanej przyjęciem autodefinicji roli mieszkańca jest w badanym przypadku terytorium lokalne. Należy przy tym zwrócić uwagę na zdecydowaną dominację tej kategorii we wskazaniach badanych.

W odpowiedzi na pytanie dotyczące grup odniesienia, jakie posiadają badani mieszkańcy naszego miasta, należy wskazać, iż czują się oni związani z grupami o najbliższym terytorialnym zasięgu. Taki stan rzeczy zdaje się potwierdzać tezę zgłoszoną przez Strassoldo, iż ludzie czują się najbardziej związani ze zbiorowościami, które w największym stopniu zaspokajają ich potrzeby (Strassoldo 1992), a także dotychczasowy stan badań nad społecznościami lokalnymi (Starosta 1998; CBOS 2002). Interesujący wydaje się w naszym badaniu niemal jednakowy poziom reprezentacji kategorii lokalnych i ponadlokalnych grup odniesienia wśród respondentów.

Na podstawie przeprowadzonych analiz ustalono, iż wśród badanych mieszkańców Łodzi dominują trzy typy identyfikacji przestrzennej. Zdecydowanie jednak przeważa kategoria uwzględniająca proces utożsamiania się z miastem w wymiarze indywidualnym i traktowaniem zbiorowości sąsiedzkiej jako grupy odniesienia. Nie można więc wskazać na występowanie spójności pomiędzy wymiarem indywidualnym i kolektywnym odniesień przestrzennych mieszkańców Łodzi. W związku z powyższym została pozytywnie potwierdzona hipoteza trzecia. Spośród czynników, jakie mają największy wpływ na występowanie poszczególnych typów wśród mieszkańców Łodzi, należy wskazać na grupę zmiennych statusowych i zakorzenienie lokalne.

Przedstawione wyniki skłaniają do podjęcia polemiki z autorami wskazującymi, iż we współczesnych czasach przestrzeń zaczyna zatracać swoją pierwotną rolę podstawy konstytuowania się więzi społecznych. Również w sferze subiektywnych deklaracji przyjęcia roli mieszkańca badani lokują się w ściśle określonej i nazwanej w tym przypadku przestrzeni miasta. Podobnie w sferze relacji z grupami o charakterze terytorialnym w największym stopniu wskazywano na społeczności o najbliższym zasięgu terytorialnym. W związku z powyższym należy stwierdzić, w przeciwieństwie do teorii głoszonych przez globalistów, iż przestrzeń nadal ma duże znaczenie dla podtrzymywania więzi społecznych.

Literatura

- Bauman Z., 1997, „Glokalizacja, czyli komu globalizacja komu lokalizacja?”, *Studia Socjologiczne*, nr 3.
- Bertrand A.L., Wierzbicki Z.T., 1970, *Socjologia wsi w Stanach Zjednoczonych. Stan i tendencje rozwojowe*, Warszawa: Biblioteka Narodowa im. Ossolińskich.
- Bryden J.M., 1994, „Towards Sustainable Rural Communities: from Theory to Action” (w:) J.M. Bryden (red.), *Towards Sustainable Rural Communities*, Guelph: University School of Rural Planning and Development.
- CBOS, 2002, *O tożsamości Polaków, Komunikat z badań*.
- Jałowiecki B., 1989, *Rozwój lokalny*, Warszawa: UW.
- Jałowiecki B., 2000, *Społeczna przestrzeń metropolii*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Kempny M., 1998, „Globalizacja”, hasło z *Encyklopedii socjologicznej*, t. 1, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Ossowski S., 1983, *O osobliwości nauk społecznych*, Warszawa: PWN.
- Skeris P., 1979, *Teoria grup odniesienia (Studium mechanizmów interakcji międzyludzkich)*, Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- Starosta P., 1995, *Poza metropolią*, Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Starosta P., 1998, (red.), *Zbiory uczestnictwa lokalnego a struktura społeczna w zbiorowościach terytorialnych. Raport z badań, grant 1H01F 01609*, maszynopis IS UŁ.
- Starosta P., 2000, „Globalizacja i nowy komunitaryzm”, *Kultura i Społeczeństwo*, nr 3.
- Strassoldo R., 1992, „Globalism and Localism: Theoretical Reflections and some Evidence” (w:) Z. Mlinar (red.), *Globalization and Territorial Identities*, England: Avebury.
- Turowski J., 1974, „Uwarunkowania identyfikacji mieszkańców z osiedlem – na podstawie badań”, (w:) S. Nowakowski (red.), *Przemiany miejskich społeczności lokalnych w Polsce*, Warszawa: PWN.
- Turowski J., 1995, „Więzi społeczne w grupie” (w:) P. Starosta (red.), *Zbiorowości terytorialne i więzi społeczne. Studia i szkice socjologiczne dedykowane prof. W. Piotrowskiemu w 70 rocznicę urodzin*, Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Wellman B., Carrington P.J., Hall A., 1988, „Networks as Personal Community” (w:) B. Wellman, S.D. Berkovitz (red.), *Social Structures. A Network Approach*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Wódcz K., 1998, „Workers’ Communities of Upper Silesia in the Face of Restructuring Process” (w:) K. Wódcz (red.), *Social Aspects of Reconstruction of Old Industrial Regions in Europe*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

A B S T R A C T S

Agnieszka Michalska

INDIVIDUAL AND COLLECTIVE MEASURE OF SPATIAL IDENTIFICATION

The paper deals with the analysis of spatial identification treated as the process of individual identification with the particular space by taking the role of the inhabitant of the particular territory as well as the sense of the connection with the territorial community which makes the social group of positive reference for the individual. The paper analyses two measures of spatial identification: individual identification and collective one. The analyse results in answering the question what is the range of coherence of spatial references of Lodz inhabitants. In order to do that the typology including indicated aspects of spatial identification was created. Obtained results present that within investigated individuals category including the process of identification with the city in individual measure and treating the neighbour community as the reference group dominates. That is why it is necessary to notice the lack of the coherence between individual and collective measure of spatial identification of Lodz inhabitants.